O‘ZBEKISTONNING DAVLAT MUASSASALARI TARIXI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTONNING DAVLAT MUASSASALARI TARIXI

I qism
(Eng qadimgi davrlardan – XIX asrning o'rtalarigacha)

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
5220300 – Arxivshunoslik bakalavriat yo'nalishi talabalari
uchun darslik sifatida tavsiya etgan

TOSHKENT
«TURON-IQBOL»
2021

UO'K 94(575.1.2)
KBK 63.3(5O')ya7
O' 43

O'zbekistonning davlat muassasalari tarixi [Matn]: darslik/ mas'ul muharrir Z. Saidboboyev. – Toshkent, «Turon-Iqbol», 2021. – 392 b.

Mas'ul muharrir:
Z.A. Saidboboyev – tarix fanlari nomzodi, professor

Taqrizchilar:
D.A. Alimova – tarix fanlari doktori, professor;
S.U. Karimova – tarix fanlari doktori, professor.

O'zbekiston hududi yirik davlatlar vujudga kelib, taraqqiy etgan manzillardan sanaladi. Mualliflar jamoasi tomonidan tayyorlangan ushbu darslikning birinchi qismida O'zbekistonda davlatchilik munosabatlari shakllangan ilk davrlardan boshlab to XIX asr o'rtalarigacha siyosiy boshqaruvni amalga oshirgan davlat muassasalari tarixini o'z ichiga olgan.

Darslik asosan oliy o'quv yurtlari talabalari, professor-o'qituvchilari va umuman O'zbekiston tarixi bilan qiziquvchi keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2017-yil 28-iyundagi 434-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-14-802-4
© «TURON-IQBOL» nashriyoti, 2021.

KIRISH

Jamiyatda yuz beradigan ko'pgina voqea-hodisalar boshqaruv masalasi bilan bog'liq holda kechadi. Boshqaruv – bu hech istisnosiz, davlatning o'ziga tegishli barcha tashkilot, idora, muassasalar va ularning a'zolarini belgilangan maqsad doirasida harakatlantiradigan, ularning faoliyat yo'nalishlarini ta'minlaydigan vazifasidir. Demak, davlat boshqaruvi deganda, barcha davlat organlari vakolatiga yuklatilgan vazifalar bo'yicha faoliyati tushuniladi. O'z navbatida, davlat boshqaruvi uning muassasalari faoliyati orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston hududida shakllangan davlatlar va ularning tarixini o'rganishda siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni bevosita boshqargan davlat muassasalari faoliyatini chuqur bilish talab qilinadi.

Mazkur darslikda O'zbekiston hududida davlatchilik munosabatlari shakllangan ilk davrlardan boshlab to XIX asrning o'rtalarigacha siyosiy boshqaruvni amalga oshirgan davlatlar va sulolalar hamda ularning boshqaruv muassasalari, ularning siyosatdagi o'rni, vakolatlari doirasi, idora qilish usullari tarixi bayon etilgan. O'zbekiston davlatchiligining asoslari, bu jarayonga ta'sir etgan omillar, markazlashgan davlat muassasalarining shakllari, mansablar va unvonlar, mashhur sulolalar, tarixiy shaxslarning davlat boshqaruvidagi o'rni hamda ahamiyati bilan bog'liq bo'lgan masalalar ham yoritilgan. Darslik mintaqamizda hukmronlik qilgan davlatlarning boshqaruv tamoyillarini tahlil qilish va aksincha, ayrim davrlarda boshqaruvda hukm surgan siyosiy tarqoqlik sabablari, oqibatlarini to'g'ri tahlil qilishga yordam beradi.

Darslikdagi mavzular va mualliflar guruhi quyidagi tarkibdan iborat:

O'zbekistonning davlat muassasalari tarixi fanining maqsad va vazifalari *(t.f.n., prof. Z. Saidboboyev);* **O'zbekiston hududida qadimgi davlat muassasalarining vu-**

judga kelishi. Ahamoniylar davrida O'rta Osiyoda davlat boshqaruvi *(t.f.d., prof., O'zR FA akademigi A. Sagdullayev)*; **Qadimgi Qang' va Davanning davlat muassasalari tizimi** *(t.f.d., prof. O'. Mavlonov, t.f.f.d. (PhD), dotsent A. Zamonov)*; **Yunon-makedon va Salavkiylar boshqaruvi davrida davlat muassasalari** *(t.f.f.d. (PhD) J. Tog'ayev)*; **Yunon-Baqtriya va Kushon davlatida davlat muassasalari** *(A. Hamroyev)*; **Afrig'iylar, Xioniylar, Kidariylar va Eftallar davlatlarida davlat boshqaruvi tarixi** *(t.f.n., dots. M. Qurbonova)*; **Turk xoqonligida davlat boshqaruvi tizimi** *(t.f.n., dots. Z. Raxmonqulova, t.f.n., dots. A. Adilov)*; **O'rta Osiyoning arab xalifaligi boshqaruvi davridagi davlat muassasalari tarixi** *(t.f.n., dots. M. Ismoilov, t.f.n. dots.v.b. N. Nasrullayev)*; **Somoniylar davrida davlat boshqaruv muassasalari** *(t.f.n., dots. M. Hamidova)*; **Tohiriylar va Safforiylar davlatida boshqaruv idoralari** *(t.f.n., dots.v.b. U. Jumayev)*; **G'aznaviylar davlat boshqaruvi tizimi** *(t.f.f.d. (PhD), dots.v.b. G. Saidboboyeva)*; **Saljuqiylar davlat boshqaruvi tarixi** *(t.f.n., dots. B. Aminov)*; **Qoraxoniylar davrida boshqaruv idoralari** *(t.f.n. S. Muxammadaminov)*; **Xorazmshohlar davlat boshqaruvi tartibi** *(t.f.n. H. Mamadaliyev)*; **Mo'g'ullar istilosi va Chig'atoy ulusi davrida davlat boshqaruv tartibi** *(t.f.f.d. (PhD) G. Achilova)*; **Amir Temur davlatida boshqaruv tizimi. Temur tuzuklari** *(t.f.d., prof. Sh. O'ljayeva)*; **Temuriylar sulolasi davrida davlat muassasalari faoliyati** *(t.f.n., dots. B. Aminov)*; **Buxoro xonligida davlat boshqaruv tarixi** *(t.f.f.d. (PhD), dots. A. Zamonov, t.f.n., dots. K. To'xtabekov)*; **Buxoro amirligida davlat muassasalari** *(t.f.d., prof. R. Xoliqova, t.f.n., dots. A. Xolikulov)*; **Xiva xonligida davlat muassasalari tizimi** *(t.f.d., prof. Sh. Vohidov, t.f.d., prof. R. Xoliqova)*; **Qo'qon xonligining davlat muassasalari tarixi** *(t.f.d., prof. Sh. Vohidov, t.f.d., prof. R. Xoliqova)*.

Mualliflar jamoasi darslik yuzasidan bildirilgan fikr-mulohazalar uchun avvaldan minnatdorchilik bildiradi.

MUNDARIJA

KIRISH

O'ZBEKISTONNING DAVLAT MUASSASALARI TARIXI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

1. Davlatning asosiy belgilari va funksiyalari......5
2. Davlat va davlat muassasalari tushunchasi......6
3. O'zbekistonda davlat muassasalari tarixi fanining maqsad va vazifalari......9

O'ZBEKISTON HUDUDIDA QADIMGI DAVLAT MUASSASALARINING VUJUDGA KELISHI. AHAMONIYLAR DAVRIDA O'RTA OSIYODA DAVLAT BOSHQARUVI

1. Yozma va arxeologik manbalar......12
2. Boshqaruv asoslarining shakllanishi......24
3. Qadimgi davlatchilik turlari va boshqaruv shakli......32

QADIMGI QANG' VA DOVONNING DAVLAT MUASSASALARI TIZIMI

1. Qang' davlatining hududi, tarixiy-geografik o'rni......37
2. Manbalar tahlili......39
3. Qang' davlati: tashkil topishi, rivoji, boshqarish tartiblari......41
4. Davan davlatining tashkil topishi va jamiyat boshqaruvi......46
5. Shaharlari va ma'muriy boshqaruv......47

YUNON-MAKEDON VA SALAVKIYLAR BOSHQARUVI DAVRIDA DAVLAT MUASSASALARI

1. Yunon makedon qo'shinlarining O'rta Osiyo hududiga bostirib kirishi va unga qarshi kurash......50
2. Aleksandr Makedonskiyning davlatni boshqarish usuli......56
3. Salavkiylar davlati......58
4. Salavkiylar davrida boshqaruv tizimi......61
5. Yunon-makedonlar va salavkiylar davrida soliq tizimi...63

YUNON–BAQTRIYA VA KUSHON DAVLATIDA DAVLAT MUASSASALARI

1. Yunon–Baqtriya davlati....................68
2. Yunon–Baqtriyada podshoh hokimiyati....................71
3. Ma'muriy va harbiy lavozim egalari....................73
4. Kushon podsholigining tashkil topishi....................76
5. Kushon podsholigida boshqaruv tartibi....................79

AFRIG'IYLAR, XIONIYLAR, KIDARIYLAR VA EFTALLAR DAVLATLARIDA DAVLAT BOSHQARUVI TARIXI

1. Afrig'iylar davlatining tashkil topishi....................83
2. Afrig'iylar sulolasi davrida davlat muassasalari tarixi....................85
3. Xioniylar davlatining tashkil topishi....................88
4. Kidariylarning O'rta Osiyoga kirib kelishi....................91
5. Kidariylar davlat boshqaruvi....................92
6. Eftallarning O'rta Osiyoga kirib kelishi....................94
7. Eftallar davlati boshqaruvi....................96

TURK XOQONLIGIDA DAVLAT BOSHQARUV TIZIMI

1. Turk xoqonligining tashkil topishi....................101
2. G'arbiy Turk xoqonligi....................106
3. Turk xoqonligida boshqaruv tartibi....................108

O'RTA OSIYONING ARAB XALIFALIGI BOSHQARUVI DAVRIDA DAVLAT MUASSASALARI TARIXI

1. Arab xalifaligining tashkil topishi....................113
2. Arab xalifaligi boshqaruvining ijtimoiy-siyosiy mohiyati va qonunchilikni amalga oshiruvchi unvonlar....................124
3. Arablar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi....131
4. Arab xalifaligi davrida O'rta Osiyoda davlat muassasalari....................133
5. Arab xalifaligi davrida davlat boshqaruviga oid yozilgan asarlar....................135

SOMONIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUV MUASSASALARI
1. Somoniylar davlatining vujudga kelishi......140
2. Boshqaruv tizimi......145
3. Davlat muassasalari: dargoh va devon faoliyati......146
4. Davlatning mudofaa tizimi va harbiy unvonlari......149

TOHIRIYLAR VA SAFFORIYLAR DAVLATIDA BOSHQARUV IDORALARI
1. Tohiriylar davlatining vujudga kelishi......154
2. Davlat boshqaruvi......157
3. Tohiriylar davlatining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti......158
4. Safforiylar davlatining tashkil topishi......161
5. Davlat muassasalari boshqaruvi......163

G'AZNAVIYLAR DAVLATI BOSHQARUV TIZIMI
1. G'aznaviylar davlatining tashkil topishi......166
2. G'aznaviylar davlatida dargoh, devon, mudofaa va sud tizimi......168
3. G'aznaviylar davlat boshqaruviga oid manbalar......170

SALJUQIYLAR DAVLAT BOSHQARUVI TARIXI
1. Qadimiy o'g'uzlar va ilk saljuqiylar......174
2. Saljuq hukmdorlari va ularning genealogiyasi......177
3. Saljuqiylarning somoniylar, qoraxoniylar hamda g'aznaviylar bilan siyosiy va harbiy munosabatlari......180
4. Davlat va boshqaruv tizimi. Mansab va lavozimlar....191
5. Davlat markazlari......195

QORAXONIYLAR DAVRIDA BOSHQARUV IDORALARI
1. XI – XII asrlar Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy vaziyat......198
2. Qoraxoniy hukmdorlar va ularning boshqaruv sohasidagi faoliyatlari......199
3. Arslonxon, uning faoliyati va hukmronlik davri......202
4. Qoraxitoylarning Movarounnahrga bostirib kirishi va bu davrdagi siyosiy vaziyat......207
5. So'nggi qoraxoniy hukmdorlar va ularning faoliyati......209

XORAZMSHOHLAR DAVLAT BOSHQARUVI TARTIBI

1. Xorazmda Ma'muniylar sulolasining davlat boshqaruviga kelishi........214
2. Xorazmshoh-Anushteginiylar hukmronligi davrida asosiy boshqaruv organlari, devonlar va ularda amal qilgan mansablar hamda ularning evolyutsiyasi........215

MO'G'ULLAR ISTILOSI VA CHIG'ATOY ULUSI DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUV TARTIBI

1. Mo'g'ullarning O'rta Osiyoni istilo qilishi........229
2. Chig'atoy ulusi davrida O'rta Osiyoda davlat muassasalari........230
3. Ma'sudbekning pul islohoti. Kebekxon va uning islohotlari........232
4. Tumanlar tizimi va ularning boshqaruvi. Chig'atoy ulusining ikki qismga bo'linishi........235

AMIR TEMUR DAVLATIDA BOSHQARUV TIZIMI. TEMUR TUZUKLARI

1. Amir Temurning siyosiy kurash maydoniga kirib kelishi........240
2. Amir Temur – markazlashgan davlat asoschisi........243
3. Caltanatning ma'muriy tuzilishi........247
4. Xavfsizlik xizmati........252
5. Amir Temur – mohir diplomat........255
6. Amir Temur davlatchiligining o'ziga xos xususiyatlari........259
7. "Temur tuzuklari"........261

TEMURIYLAR SULOLASI DAVRIDA DAVLAT MUASSASALARI FAOLIYATI

1. Amir Temur vafotidan so'ng Temuriylar saltanati........265
2. Temuriy hukmdorlar va ularning mulklari........266
3. Shohrux mirzo va mirzo Ulug'bek hukmronliklari davri........273
4. Temuriylar davrida ijtimoiy munosabatlar........280
5. Temuriylarga oid laqab, nisba va shaxsiy sifatlar........284

BUXORO XONLIGIDA DAVLAT BOSHQARUV TARIXI

1. Shayboniylar sulolasi tomonidan Movarounnahr hokimiyatining egallanishi........288
2. Shayboniylar davlatida sulolaviy boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlari........292
3. Davlat boshqaruv tizimi........296
4. Harbiy boshqaruv va sud ishlari........307
5. Ashtarxoniylar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi........315
6. Davlat boshqaruv tizimi........316

BUXORO AMIRLIGIDA DAVLAT MUASSASALARI

1. Mang'itlar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi va hukmronligi........322
2. Buxoro amirligining ma'muriy-hududiy tuzilishi........327
3. Amirlikning davlat boshqaruvi va muassasalari........329

XIVA XONLIGIDA DAVLAT MUASSASALARI TIZIMI

1. Xiva xonligida davlat muassasalar tizimi........341
2. Qozixona va diniy boshqaruv........351
3. Harbiy, ma'muriy mansab va unvonlar........358

QO'QON XONLIGINING DAVLAT MUASSASALARI TARIXI

1. Harbiy-ma'muriy unvon va mansablar........373
2. Saroy unvon va mansablari........378
3. Diniy mansab va unvonlar........383